

The role of Parsis in educational modernization and its cultural consequences in Bombay, 1800–1920

Asma Rezaei¹

1- Postdoctoral researcher in Islamic history, Department of History, Faculty of Literature and Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Article type: Research Article Received: 2026/05/25 Accepted: 2026/07/09 pp: 64- 77 Keywords: India Parsis, Cultural, Educational Modernization, Bombay.	The Parsi community of India, descendants of Iranian-Zoroastrian migrants, played a role far exceeding their demographic size in the social, cultural, and educational transformations of colonial India. Concentrated mainly in urban centers, particularly Bombay, Parsis became pioneers of educational modernization through their close interaction with British colonial institutions and their active engagement with Western education. This study examines the role of Parsis in the development of modern education and its cultural implications in Bombay between 1800 and 1920. Employing a descriptive–analytical approach and relying on historical documents and secondary sources, the study explores Parsi contributions to educational institutions, women’s education, and intellectual reform movements. The findings indicate that Parsis significantly contributed to the establishment of modern schools, the dissemination of scientific knowledge, the promotion of Persian and English languages, and the institutionalization of educational reforms during the colonial period. Their educational initiatives not only enhanced the socio-cultural position of the Parsi community but also facilitated the emergence of a modern middle class, women’s empowerment, and intercultural exchange in urban India. Furthermore, Parsi engagement in education enabled the transmission of Iranian cultural and managerial elements into the Indian context, creating a form of cultural synergy between Iran and India. The study concludes that the Parsi experience represents a remarkable example of how a small minority community can influence modernization processes through strategic investment in education and cultural adaptation.
	Citation: Rezaei, A. (2026). The role of Parsis in educational modernization and its cultural consequences in Bombay, 1800–1920. <i>Journal of Politics in the Mirror of History</i>, 2(4), 64-77. © Authors retain the copyright and full publishing rights Publisher: Urmia University. DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2026.57197.1080 DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.4.5.9

¹ **Corresponding author:** Asma Rezaei, **Email:** Srezaei080@gmail.com, **Tell:** +989308690851

Extended Abstract

Introduction

The migration of Parsis from Iran to the Indian subcontinent represents one of the most successful and enduring diasporic experiences in history. Following the collapse of the Sasanian Empire and the subsequent sociopolitical and religious transformations in Iran, a group of Zoroastrians migrated to western India, particularly Gujarat, in order to preserve their religious identity and cultural heritage. Over time, the Parsis established themselves as a distinctive minority community while successfully adapting to the multicultural environment of India. Their strategic integration into Indian society, combined with the preservation of their Zoroastrian identity, enabled them to achieve a remarkable degree of economic prosperity, social mobility, and institutional influence. By the nineteenth century, especially in Bombay, Parsis had emerged as one of the most progressive and influential communities under British colonial rule. Benefiting from their proximity to colonial institutions, commercial networks, and English education, they played a significant role in introducing and institutionalizing modern educational practices in India. Unlike many contemporary communities, Parsis actively promoted Western-style education, scientific knowledge, and female literacy, considering education not merely a tool of advancement.

Material & Methods

The research is primarily based on historical analysis, employing both primary and secondary sources to reconstruct the educational, social, and cultural contributions of Parsis within the broader framework of colonial India. The materials used in this research consist of a wide range of historical documents, archival records, books, scholarly articles, travel accounts, and institutional reports related to Parsi history, colonial education, and socio-cultural developments in British India. In particular, the study relies on classical and contemporary works concerning the history of Parsis, their diaspora, educational philanthropy, and their interaction with British colonial institutions. Key references include works by scholars such as John R. Hinnells, Jesse S. Palsetia, Mary Boyce, and other historians of colonial India and Zoroastrian studies. Methodologically, the study employs a qualitative content analysis of historical evidence to identify the mechanisms through which Parsis contributed to educational modernization. Particular attention is paid to the establishment of schools, colleges, women's educational institutions, philanthropic foundations, and scientific organizations founded or financially supported by prominent Parsi families.

Results and discussion

The findings of this study demonstrate that the Parsi community played a decisive role in the modernization of education in colonial India, particularly in Bombay, despite its relatively small population. Their contribution extended beyond communal interests and significantly influenced the broader educational and cultural transformation of urban Indian society. One of the most important findings concerns the institutional development of modern education. Parsis were among the earliest communities to embrace Western-style education and actively participated in establishing modern schools and colleges. Educational institutions supported by Parsi philanthropists introduced English language instruction, modern sciences, mathematics, and secular curricula, which differed considerably from traditional religious forms of education dominant in India at the time. Institutions such as Elphinstone College and several community-funded schools in Bombay contributed to the emergence of a new educated class capable of participating in colonial administration, commerce, law, and industrial development. Another significant finding is the promotion of women's education, which distinguished the Parsis from many contemporary Indian communities. At a time when female education remained socially restricted, Parsi reformers and philanthropists established girls' schools and encouraged

women's literacy. This educational advancement led to the emergence of educated Parsi women who actively participated in teaching, healthcare, social reform, and nationalist movements. Consequently, women's education became an important instrument for social mobility and gender reform within the Parsi community and later influenced broader educational reforms across India. The study further reveals that education functioned as a mechanism for identity reconstruction and cultural adaptation. Through educational engagement, Parsis succeeded in maintaining core elements of their Iranian-Zoroastrian heritage while simultaneously embracing modern intellectual and institutional frameworks introduced during British colonialism. This dual orientation enabled them to develop a hybrid cultural identity that combined traditional ethical values with modern ideals such as rationalism, scientific progress, and social reform. In addition, the research highlights the role of Parsi philanthropy and elite families in shaping educational modernization. Wealthy families such as the Tata, Petit, and Jeejeebhoy dynasties invested heavily in schools, libraries, scholarships, and scientific institutions. Their philanthropic activities were motivated not only by economic prosperity but also by religious ethics emphasizing charity, public welfare, and communal responsibility. Such investments later contributed to the establishment of major educational and research institutions that played a lasting role in India's scientific and industrial development. Moreover, the findings suggest that Parsi educational institutions fostered intercultural interaction and urban pluralism. Since many schools accepted students from different religious and ethnic backgrounds, they became spaces of intellectual exchange and coexistence. In this regard, educational modernization facilitated not only social transformation within the Parsi community but also broader cultural interactions among Indians, Europeans, and Iranians in colonial Bombay.

Conclusion

Overall, the discussion indicates that the educational activities of Parsis were deeply intertwined with larger processes of colonial modernization, urbanization, and socio-cultural transformation. Their experience illustrates how a minority community, through strategic engagement with education and institutional reform, could exert influence far beyond its demographic size.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The author approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The author declares that they have no conflicts of interest.

Acknowledgements: The author would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

نقش پارسیان هند در نوسازی آموزش و پیامدهای فرهنگی آن در بمبئی (۱۸۰۰ تا ۱۹۲۰)

اسما رضائی^۱

۱- پژوهشگر پسادکتری تاریخ اسلام، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
جامعه پارسیان هند، بازماندگان مهاجران زرتشتی ایرانی در سده‌های میانه، در طی قرون هجده تا بیست میلادی نقشی فراتر از جمعیت اندک خود در تحولات اجتماعی و فرهنگی هند ایفا کردند. آنان که عمدتاً در مناطق شهری به‌ویژه در بمبئی تمرکز داشتند، با بهره‌گیری از روابط نزدیک با استعمارگران بریتانیایی، به یکی از پیشگامان نوسازی آموزشی در هند بدل شدند. گرایش به آموزش غربی، حمایت از مدارس مدرن و تأکید بر آموزش زنان از جمله شاخصه‌های مهم فعالیت‌های آنان در این عرصه بود. حال پرسش اصلی این مقاله بر آن است که پارسیان هند چه نقشی در توسعه آموزش و تحولات فرهنگی در شهر بمبئی ایفاء کردند؟ پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر پایه منابع و اسناد تاریخی، به بررسی نقش پارسیان در گسترش آموزش در بمبئی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پارسیان با حمایت از تأسیس مدارس نوین، ترجمه و انتشار متون علمی، ترویج زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی و مشارکت در اصلاحات آموزشی دوران استعمار، سهمی بنیادین در نوسازی نظام آموزشی هند داشتند. فعالیت‌های آنان موجب انتقال مؤلفه‌های فرهنگی و مدیریتی ایران به بستر هندی و در نتیجه، شکل‌گیری نوعی هم‌افزایی فرهنگی میان ایران و هند شد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۴ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۱۸ صص: ۶۴-۷۷ واژگان کلیدی: پارسیان هند، شبه‌قاره هند، بمبئی، فرهنگ، آموزش.
استناد: رضائی، اسما. (۱۴۰۴). نقش پارسیان هند در نوسازی آموزش و پیامدهای فرهنگی آن در بمبئی (۱۸۰۰ تا ۱۹۲۰). <i>نشریه سیاست در آینه تاریخ</i>، ۳(۴)، ۶۴-۷۷. © نویسندگان حق چاپ و حقوق کامل نشر را حفظ می‌کنند. ناشر: دانشگاه ارومیه. DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2026.57197.1080 DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.4.5.9	

مقدمه

مهاجرت پارسیان^۱ به هندوستان، از منسجم‌ترین و تأثیرگذارترین نمونه‌های دیاسپورا^۲ در تاریخ است. روابط تاریخی ایران و شبه‌قاره هند همواره مبتنی بر پیوستگی‌های ژئوفرهنگی^۳، دادوستدهای تمدنی و تعاملات اقتصادی - اجتماعی بوده است. این مهاجرت که عمدتاً پس از فروپاشی دولت ساسانی و در پی فشارهای سیاسی و مذهبی بر جامعه زرتشتی ایران رخ داد، نه صرفاً جابه‌جایی یک گروه دینی، بلکه انتقال بخشی از سرمایه فرهنگی و تمدنی ایران به محیطی چندفرهنگی بود. پارسیان در سواحل غربی هند، به‌ویژه گجرات و سپس بمبئی، استقرار یافتند و به‌تدریج توانستند با حفظ هویت دینی و فرهنگی خود، در فرآیندهای اقتصادی، اجتماعی و آموزشی شبه‌قاره نقشی فعال ایفا کنند؛ بنابراین جامعه پارسیان هند، نقشی فراتر از جمعیت اندک خود در تحولات اجتماعی و فرهنگی هند ایفا کردند. آنان که عمدتاً در مناطق شهری به‌ویژه در بمبئی تمرکز داشتند، با بهره‌گیری از روابط نزدیک با استعمارگران بریتانیایی، به یکی از پیشگامان نوسازی آموزشی در هند بدل شدند. گرایش به آموزش غربی، حمایت از مدارس مدرن و تأکید بر آموزش زنان از جمله شاخصه‌های مهم فعالیت‌های آنان در این عرصه بود.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا با تمرکز بر نقش پارسیان در توسعه نظام آموزشی، به بررسی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی این فعالیت‌ها در بمبئی بین سال‌های ۱۸۰۰ م تا ۱۹۰۰ م بپردازد. در این چارچوب، نشان داده خواهد شد که چگونه سرمایه‌گذاری در آموزش نه تنها موجب ارتقای موقعیت اجتماعی پارسیان شد، بلکه در بازتعریف هویت آنان، تحول در جایگاه زنان و گسترش گفتمان مدرنیته در هند نقشی کلیدی ایفا کرد. تحلیل این تجربه می‌تواند به درک بهتر از مدرنیته در جوامع اقلیت و نحوه تعامل آن‌ها با قدرت استعماری کمک کند.

بیان مسئله و سؤال تحقیق

در قرون نوزدهم و بیستم میلادی، مستعمره هند شاهد تحولات گسترده‌ای در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و آموزشی بود. در این میان، جامعه پارسیان، علیرغم جمعیت اندک خود، به یکی از کنشگران برجسته در فرایند نوسازی آموزشی بدل شد. این گروه که ریشه در مهاجرت زرتشتیان ایرانی به هند داشت، با بهره‌گیری از فرصت‌های فراهم‌شده در ساختار استعماری، نقش مهمی در تأسیس نهادهای آموزشی مدرن، به‌ویژه در شهر بمبئی، ایفا کرد. با این حال، در پژوهش‌های تاریخی و جامعه‌شناختی مربوط به هند استعماری، سهم پارسیان در این زمینه، اغلب به‌صورت حاشیه‌ای یا در چارچوب کلی‌تری از اقلیت‌های دینی بررسی شده است. هنوز به‌روشنی مشخص نیست که این مشارکت آموزشی چه پیامدهایی برای ساختار اجتماعی، جایگاه زنان، هویت فرهنگی و روابط میان فرهنگی جامعه پارسی در پی داشته است. مسئله اساسی این پژوهش آن است که نقش پارسیان در توسعه نظام آموزشی مدرن در هند، به‌ویژه در بمبئی بین سال‌های ۱۸۰۰ م تا ۱۹۲۰ م، چه بوده و این نقش چه تأثیراتی بر شکل‌گیری هویت مدرن، تغییرات اجتماعی درون‌گروهی و تعامل با دیگر اقوام و مذاهب در فضای شهری هند داشته است؟ پاسخ به این پرسش مستلزم نگاهی چندبعدی به فعالیت‌های آموزشی پارسیان و واکاوی پیوندهای آن با ساختارهای قدرت استعماری، ارزش‌های فرهنگی زرتشتی، تحولات اجتماعی گسترده‌تر در هند آن روزگار است.

اهداف و ضرورت‌های تحقیق

هدف پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل نقش جامعه پارسیان هند در توسعه و نهادینه‌سازی آموزش مدرن در شبه‌قاره، به‌ویژه در شهر بمبئی بین سال‌های ۱۸۰۰ م تا ۱۹۰۰ م است. این پژوهش در پی آن است که: سهم پارسیان در تأسیس و حمایت از نهادهای آموزشی مدرن را شناسایی و تحلیل کند؛ پیامدهای اجتماعی و فرهنگی این مشارکت آموزشی را در درون جامعه پارسی و در سطح جامعه شهری هند بررسی نماید و نشان دهد که چگونه آموزش به ابزاری برای بازسازی هویت، ارتقای جایگاه اجتماعی و شکل‌گیری

^۱ جامعه زرتشتی که پس از فروپاشی ساسانیان برای حفظ دین خود از ایران به هند مهاجرت کردند و بیشتر در گجرات و بمبئی ساکن شدند.

^۲ واژه یونانی به معنای پراکندگی، به مهاجرت و زندگی قومی یا مذهبی بیرون از سرزمین اصلی همراه با هویت فرهنگی گفته می‌شود.

^۳ ژئوفرهنگی به رابطه متقابل جغرافیا و فرهنگ اشاره دارد.

الگوهای نوین فرهنگی در میان پارسیان بدل شد. در مجموع، این پژوهش می‌کوشد تا از رهگذر بررسی تجربه پارسیان، به درک عمیق‌تری از پیوند میان آموزش، نوسازی و تحولات فرهنگی در هند استعماری دست یابد.

پیشینه پژوهش

با وجود اشاره منابع تاریخی به حضور و فعالیت‌های پارسیان، پرسش‌های اساسی همچنان بی‌پاسخ‌مانده است: چگونه این جامعه کوچک مهاجر توانست با تکیه بر میراث ایرانی و در بستر ژئوکالچری هند، به پیشروی نهادهای آموزشی مدرن در شهر بمبئی تبدیل شود و آموزش، نشر علوم جدید را گسترش دهند و از طرفی پیوند دادن هند با مدرنیته غربی چه جایگاهی در تاریخ فرهنگی جنوب آسیا دارد؟ مسئله محوری این پژوهش، بررسی ابعاد ژئوکالچری در نقش‌آفرینی پارسیان در توسعه آموزش و فرهنگ شبه‌قاره است؛ مسئله‌ای که نه تنها سهم ایرانیان در تحولات تمدنی هند را روشن می‌سازد، بلکه الگویی از کارکرد مهاجرت در پیوند با توسعه و مدرنیته ارائه می‌دهد. همچنین مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که بیشتر مطالعات موجود درباره پارسیان بر جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنان تمرکز داشته‌اند. برای نمونه، پژوهش‌های کلاسیکی چون *Studies in Parsi History* Hodivala, 1920 و آثار نوین مانند *The Good Parsi* Luhrmann, 1996 نقش آنان را در تجارت و صنعت بررسی کرده‌اند. برخی دیگر، مانند *The Parsis of India* Palsetia, 2001 به چگونگی حفظ هویت دینی در کنار پذیرش نهادهای مدرن پرداخته‌اند. John R. Hinnells (۲۰۰۵) در کتاب *The Zoroastrian Diaspora: Religion and Migration* که پارسیان، به عنوان جامعه مهاجر، با ترکیب سنت‌های زرتشتی و تعامل با فرهنگ‌های هندی و غربی، جایگاهی ویژه یافتند همچنین پژوهش‌هایی در ایران (مانند دادبخش، در کتاب نقش پارسیان هند در تحولات داخلی جامعه زرتشتیان ایران دوره قاجاریه ۱۳۸۶؛ مهر آفرین، در پژوهش روابط فرهنگی و مذهبی پارسیان هند با زرتشتیان ایران ۱۳۸۹) بیشتر بر کمک‌های مالی و پیوندهای فرهنگی پارسیان با زرتشتیان ایران متمرکز بوده‌اند. با این حال، کمتر مطالعه‌ای به‌طور مستقیم به مفهوم ژئوکالچر^۱ و تأثیر آن بر نقش پارسیان در آموزش و فرهنگ شبه‌قاره پرداخته است. در نتیجه، خلأ پژوهشی در این زمینه آشکار است: توضیح این که چگونه ترکیب خاستگاه ایرانی، بستر چندفرهنگی هند و ارتباط با استعمار بریتانیا، موقعیتی ویژه برای پارسیان فراهم ساخت تا در مقام کنشگران فرهنگی و آموزشی، نقشی بسیار فراتر از اندازه جمعیتی خود ایفا کنند.

زمینه تحلیل تاریخی مهاجرت پارسیان و بنیان‌گذاری پراکندگی قومی موفق

مهاجرت پارسیان از ایران به هند را می‌توان از نمونه‌های برجسته شکل‌گیری دیاسپورای موفق در تاریخ دانست (Rezaei et al., 2004: 83). پس از فروپاشی دولت ساسانی و سقوط تیسفون^۲ در نیمه قرن هفتم میلادی، جامعه زرتشتیان با فشارهای سیاسی و مذهبی خلافت اسلامی روبه‌رو شد (Shahri: 1989:145). از جمله، پرداخت جزیه، محدودیت‌های اجتماعی و تهدیدهای مستقیم نسبت به اجرای آیین‌های دینی، شرایطی را فراهم آورد که بخشی از جامعه زرتشتی به فکر ترک سرزمین مادری افتادند (Hinnells, 2007: 33-35). بر اساس معتبرترین روایت تاریخی که در منظومه «قصه سنجان»^۳ ثبت شده است، نخستین گروه از مهاجران پارسی در سواحل گجرات، در بندری که بعدها به یاد وطنشان سنجان نامیدند، پیاده شدند (Kayqubad, 1971: 123). ورود آن‌ها به این سرزمین جدید، با یک پیمان هوشمندانه و تاریخی همراه بود که سنگ بنای همزیستی مسالمت‌آمیز آنان با جامعه میزبان شد. بر اساس روایت سنتی پارسیان به‌عنوان گروهی از پناهندگان مذهبی برای حفظ دین زرتشتی خود از ایران مهاجرت کردند (Palsetia, 2001: 3). اگرچه تاریخ دقیق این مهاجرت مورد بحث است، اما ماهیت آن به‌عنوان تلاشی برای بقای هویتی، نقطه عزیمت تحلیلی نویسنده است. اولین مرحله استقرار پارسیان در گجرات با پیمانی هوشمندانه با حاکم محلی هندو، جادی رانا^۴،

^۱ به مجموعه پیوندهای فرهنگی، تاریخی، زبانی، دینی و تمدنی گفته می‌شود که در یک فضای جغرافیایی مشخص شکل گرفته است و به ایجاد هویت مشترک و حوزه نفوذ فرهنگی میان جوامع منجر می‌شود، این مفهوم به‌ویژه در تحلیل روابط تمدنی، در قدرت نرم و تعاملات منطقه‌ای کاربرد گسترده‌ای دارد.

^۲ پایتخت ساسانیان.

^۳ منظومه حماسی به زبان فارسی، سروده بهمن کیقباد سنجانی که روایت مهاجرت زرتشتیان ایران به هند و استقرار آنان در ناحیه گجرات را بازگو می‌کند.

^۴ حاکم محلی گجرات در دوره ورود زرتشتیان مهاجر ایرانی به هند، در قصه سنجان، پذیرای آنان معرفی شده است.

مشخص می‌شود (Zainali, 2001:190). پارسیان پذیرفتند که زبان، لباس و برخی رسوم محلی را بپذیرند و از تبلیغ دین خود خودداری کنند، اما در عوض آزادی کامل برای اجرای مناسک دینی خود را به دست آوردند (Choksy, 1997: 56). این سازگاری فرهنگی گزینشی به آن‌ها اجازه داد تا بدون ایجاد تنش، در بطن جامعه هند ادغام شوند و در عین حال، هسته اصلی هویت مذهبی خود را دست‌نخورده نگه دارند (Kamerkar & Dhunjisha, 2002:190). این الگو، یعنی پذیرش ظواهر فرهنگی محیط اطراف و حفظ جوهر درونی، به یکی از ویژگی‌های بارز پارسیان در طول تاریخ تبدیل شد (Naoroji, 1901: 42).

بنابراین جامعه پارسیان هند، از اقلیت‌های مذهبی و فرهنگی کهن این سرزمین، ریشه در مهاجرت گروهی از زرتشتیان ایرانی به هند در پی فروپاشی امپراتوری ساسانی و گسترش اسلام در ایران دارد. بر اساس روایات تاریخی، این مهاجران در حدود سده هشتم میلادی، به سواحل غربی هند در گجرات وارد شدند و با حفظ آیین زرتشتی، خود را از اکثریت دینی پیرامون متمایز ساختند. آن‌ها به تدریج با جامعه میزبان تعامل برقرار کردند و با بهره‌گیری از مهارت‌های تجاری، صنعتی و اداری خود، جایگاهی ممتاز در اقتصاد محلی یافتند. استقرار در محیطی متکثر از مسلمانان و هندوها پارسیان را به جامعه‌ای با نگاه میانجی‌گرانه، تطبیقی و باز بدل کرد (Palsetia, 2001: 56). آنان نه تنها میان سنت‌های دینی و فرهنگی مختلف پیوند برقرار کردند، بلکه الگوی نوعی مدیریت فرهنگی تنوع را در قالب نهادهای آموزشی به نمایش گذاشتند. هم‌زمان با سازگاری فرهنگی، پارسیان به سرعت به تأسیس نهادهایی پرداختند که هویت جمعی آن‌ها را تقویت می‌کرد. ساخت اولین آتش بهرام^۱ در سنجان و اولین دخمه^۲ در بروچ^۳، نه تنها نیازهای مذهبی جامعه را برآورده می‌کرد، بلکه مرزهای هویتی آن‌ها را با جوامع اطراف مشخص می‌ساخت (Palsetia, 2001: 9). این نهادها به مراکز زندگی اجتماعی تبدیل شدند و با گسترش جامعه پارسی در شهرهایی مانند نوساری^۴ و سورات^۵، تکثیر یافتند. علاوه بر این، پارسیان با تأکید بر ازدواج درون گروهی^۶، یک ساختار اجتماعی بسته و منسجم ایجاد کردند که آن‌ها را به یک کاست^۷ مجزا در چشم جامعه هند تبدیل کرد (Shahbaz, 1991:89)، بدون آنکه سلسله‌مراتب داخلی کاست‌های هندو را بپذیرند (Boyce, 2001: 18). این ساختار، هم آن‌ها را از سایرین متمایز می‌کرد و هم انسجام درونی‌شان را تضمین می‌نمود.

تکامل ساختار رهبری در جامعه پارسی یکی دیگر مضمینی است که باید به آن پرداخته شود. در ابتدا، روحانیون به عنوان حافظان سنت و دانش دینی، رهبری جامعه را بر عهده داشتند (Paymaster, 1954:21)؛ اما با رشد اقتصادی پارسیان، به‌ویژه پس از ورود کمپانی‌های تجاری اروپایی، قدرت به تدریج به شتیاه^۸ منتقل شد (Palsetia, 2001:26). این نخبگان جدید با استفاده از ثروت خود برای امور خیریه و ایجاد زیرساخت‌های اجتماعی، نفوذ خود را تثبیت کردند و به نمایندگان اصلی جامعه در تعامل با قدرت‌های خارجی، به‌ویژه بریتانیا، تبدیل شدند. این تغییر در ساختار رهبری، جامعه را از یک گروه مذهبی سنتی به یک جامعه شهری مدرن و عمل‌گرا تبدیل کرد و آن‌ها را برای ایفای نقش محوری در توسعه بمبئی آماده ساخت (Geldner, 1896: 90).

در نهایت، دوره پیش از بمبئی، دوره‌ای حیاتی برای «آزمون و خطا» و شکل‌گیری الگوهای رفتاری بود (Palsetia, 2001: 56). پارسیان در این دوره آموختند که چگونه میان حفظ هویت و ضرورت سازگاری تعادل برقرار کنند؛ درسی که به آن‌ها امکان داد تا از فرصت‌های بی‌نظیر دوران استعمار در بمبئی به بهترین شکل بهره‌برداری کرده و به یکی از موفق‌ترین و تأثیرگذارترین اقلیت‌های تاریخ هند تبدیل شوند (Azari, 1975:12).

^۱ آتش مقدس پارسیان.

^۲ دخمه یا برج خاموشان، مکان مرتفعی که زرتشتیان برای تدفین مردگان خود به کار می‌بردند تا اجساد در معرض خورشید و پرندگان قرار گیرد و از آلودگی زمین جلوگیری شود.

^۳ منطقه ساحلی در ایالت گجرات هند که از مراکز اولیه استقرار زرتشتیان مهاجر ایرانی بوده است.

^۴ شهری در ایالت گجرات هند که پس از سنجان یکی از مراکز اصلی مذهبی و اجتماعی پارسیان و محل استقرار روحانیون زرتشتی بدل شد.

^۵ بندر مهم در ایالت گجرات هند است که از سده میانه تا دوره استعمار پرتغال و بریتانیا، مرکز بازرگانی اقیانوس هند بود و پارسیان در آن حضوری پررنگ در صنعت و تجارت داشتند.

^۶ Endogamy

^۷ طبقه یا گروه اجتماعی در جامعه هندی که معمولاً بر اساس شغل، وظایف دینی یا پیشینه خانوادگی تعیین می‌شود.

^۸ Shetias = طبقه‌ای از زرتشتیان هندی که در مناطق مهاجرنشین ایران و هند بر اساس سنت‌های مذهبی و اجتماعی تقسیم‌بندی شدند، بازرگانان و نخبگان اقتصادی ثروتمند.

با ورود استعمار بریتانیا به هند و توسعه اقتصادی در قرن نوزدهم، پارسیان فرصت بی سابقه‌ای برای پیشرفت اجتماعی یافتند. تسلط آنان بر زبان انگلیسی، علاقه به تحصیلات غربی و نگرش عمل‌گرایانه‌شان باعث شد تا در میان اولین گروه‌های بومی باشند که با مدرنیته اروپایی همراه شدند. حضور پارسیان در صنعت کشتی‌سازی، بانکداری و تجارت بین‌المللی باعث شد تا از حمایت مستقیم مقامات استعماری نیز برخوردار شوند (Damle, 1998, p.76). این طبقه نوظهور پارسی، با احساس مسئولیت اجتماعی و فرهنگی، به تدریج به سوی فعالیت‌های خیریه، نوسازی شهری و تأسیس نهادهای آموزشی روی آورد. چنین تحولاتی نه تنها از انگیزه‌های دینی و اخلاقی زرتشتیان سرچشمه می‌گرفت، بلکه پاسخی بود به نیاز روزافزون جامعه برای سازگاری با شرایط مدرن و رقابت با سایر گروه‌های اجتماعی در هنداستعماری بود.

از بقا تا شکوفایی پارسیان هند

جامعه کوچک پارسی به سرعت از گروهی پناهنده به اقلیتی موفق و تأثیرگذار تبدیل شد. اصول بنیادین آیین زرتشت یعنی «پندار نیک، گفتار نیک، کردار نیک» که با ارزش‌هایی چون صداقت، سخت‌کوشی و امانت‌داری درآمیخته بود، به آنان اعتبار ویژه‌ای در تجارت و صنعت بخشید (AzarGashnab, 1995: 78). آنان از کشاورزی به کشتی‌سازی، بازرگانی و سرانجام به صنعت و کارآفرینی در مقیاس بزرگ روی آوردند (Gnoli, 1980: 134). در دوران استعمار بریتانیا، پارسیان به دلیل تسلط بر زبان انگلیسی و مهارت‌های مدیریتی، به حلقه‌ای مهم میان حاکمان بریتانیایی و جامعه هند تبدیل شدند و از این فرصت برای رشد اقتصادی و اجتماعی بهره بردند (Paymaster, 1954: 123). آنان سرمایه‌گذاری‌های عظیمی در زیرساخت‌های هند انجام دادند و بنیان‌گذار صنایعی شدند که تا به امروز ستون فقرات اقتصاد این کشور را تشکیل می‌دهد (Duchesne, 1983: 198).

پارسیان هند، روایتی چندوجهی از تاریخ است. از یک سو، بیانگر فقدان بزرگ برای ایران است که بخشی از فرزندان اصیل و حافظان فرهنگ کهن خود را از دست داد و از سوی دیگر، نمایانگر اراده شگفت‌انگیز یک ملت برای بقاست. پارسیان با مهاجرت به هند، نه تنها دین و فرهنگ خود را از خطر نابودی نجات دادند، بلکه با تلفیق هوشمندانه سنت و مدرنیته، موفق‌ترین جوامع دیاسپورایی جهان تبدیل شدند. آن‌ها به هند پناه آوردند و در مقابل، نقشی بی‌بدیل در توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این کشور ایفا کردند (Cereti, 1991: 54). سرگذشت پارسیان گواهی است بر این حقیقت که جامعه کوچک اما مصمم، با تکیه بر اصول اخلاقی، آموزش و انطباق‌پذیری، می‌تواند نه تنها هویت خود را در دیاری بیگانه حفظ کند، بلکه به عنصری کلیدی در پیشرفت و شکوفایی آن سرزمین تبدیل شود. این میراث، همچنان الهام‌بخش و درخور مطالعه و تأمل است.

مشارکت پارسیان در تأسیس نهادهای آموزشی

یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های نوسازی اجتماعی در میان پارسیان هند، سرمایه‌گذاری آگاهانه و هدفمند در حوزه آموزش بود. پارسیان، با درک اهمیت دانش نوین و آموزش مدرن در ساختن آینده‌ای پایدار برای جامعه، پیشگام در تأسیس مدارس، کالج‌ها و حمایت از نهادهای آموزشی نوظهور در هند، به ویژه در بمبئی، شدند. این تلاش‌ها نه تنها در جهت ارتقای وضعیت داخلی جامعه پارسی بود، بلکه نقش مهمی در توسعه فرهنگی و فکری جامعه شهری هند ایفا کرد.

یکی از نخستین و شاخص‌ترین نمونه‌ها، مدرسه الفینستن^۱ در بمبئی بود که در سال ۱۸۳۵ م حمایت مالی و فکری نخبگان پارسی، از جمله سر جمشیدجی جی‌جی‌بوی^۲، تأسیس شد. این مدرسه به عنوان نمادی از آموزش مدرن و سکولار، زبان انگلیسی و علوم غربی را در مرکز برنامه درسی خود قرار داد و به تربیت نسلی از روشنفکران و کارگزاران مدرن در هند کمک کرد (Youngson, 1989: 56).

پارسیان همچنین نقشی کلیدی در آموزش دختران ایفا کردند؛ در زمانی که بسیاری از جوامع هند، آموزش زنان را امری ثانویه یا حتی ناپسند می‌دانستند، پارسیان مدارس دخترانه‌ای تأسیس کردند و از آموزش زنان حمایت مالی و معنوی کردند. یکی از نمونه‌های

^۱ Elphinstone College

^۲ Jamsetjee Jeejeebhoy

برجسته در این زمینه، مدرسه دخترانه بائی دوما^۱ بود که در اواسط قرن نوزدهم تأسیس شد و نقشی پیشگام در آموزش زنان در بمبئی ایفا کرد (Balyuzi, 1992: 67). همچنین بسیاری از نهادهای آموزشی دیگر، مانند کتابخانه‌ها، کلاس‌های شبانه و بورسیه‌های تحصیلی برای ادامه تحصیل در بریتانیا، با حمایت خانواده‌های برجسته پارسی نظیر تاتا^۲، پتی و مودی ایجاد شد. بنیادهای خیریه مانند نمونه‌هایی از این تلاش‌ها در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم بودند که با نگاه به توسعه انسانی و آموزش عمومی طراحی شدند.

از دیدگاه فکری، آموزش برای پارسیان ابزاری بود برای بازسازی هویت فرهنگی‌شان در متن جامعه استعماری، هم‌زمان با حفظ ریشه‌های ایرانی-زرتشتی و پذیرش مؤلفه‌های مدرنیته غربی. این دیدگاه، در سیاست‌گذاری‌های آموزشی و فرهنگی آنان بازتابی روشن داشت.

بنابراین، نقش پارسیان در آموزش هند تنها محدود به جامعه خود نبود، بلکه در سطح ملی تأثیری تعیین‌کننده داشت: آنان آموزش نوین را نهادینه کردند، آموزش دختران را گسترش دادند و با سرمایه‌گذاری در مؤسسات علمی عالی، بسترهای توسعه علمی و صنعتی هند را فراهم ساختند. پارسیان از طریق سرمایه‌گذاری در مدارس، آموزش دختران و بنیان‌گذاری مراکز علمی، به یکی از پیشگامان آموزش و پرورش مدرن در هند تبدیل شدند و نقشی کلیدی در فرایند ملت‌سازی مدرن هند ایفا کردند (Hinnells, 2007: 215).

پیامدهای اجتماعی مشارکت آموزشی پارسیان

سرمایه‌گذاری پارسیان در آموزش مدرن نه تنها به ارتقای سطح سواد و دانش درون‌گروهی انجامید، بلکه پیامدهای اجتماعی گسترده‌ای در ساختار جامعه شهری هند، به‌ویژه در بمبئی، برجای گذاشت. نخستین پیامد این حرکت، ظهور یک طبقه متوسط جدید پارسی تحصیل‌کرده بود که در ادارات دولتی، شرکت‌های تجاری، بانک‌ها و مطبوعات مشغول به کار شدند. این طبقه، واسطه‌ای میان فرهنگ سنتی و مدرنیته بود و به گسترش ارزش‌های نوین در جامعه هند یاری رساند.

دومین پیامد چشمگیر، ارتقای جایگاه اجتماعی زنان پارسی بود. آموزش دختران موجب شد تا زنان پارسی نقش فعالی در حوزه‌های فرهنگی، آموزشی و حتی سیاسی ایفا کنند. زنانی مانند کوماری بهیکاجی^۳ که بعدها به یکی از پیشگامان جنبش ملی‌گرایی هند تبدیل شد، از دل همین فضای آموزشی نوین برخاستند. همچنین زنان پارسی در حوزه‌هایی چون پرستاری، معلمی و تألیف کتاب، نقش بارزی ایفا کردند که در آن دوران برای زنان سایر جوامع هند کمتر ممکن بود.

افزون بر این، مدارس پارسی که اغلب سیاست پذیرش دانش‌آموزان از سایر جوامع و مذاهب را در پیش گرفتند، زمینه‌ای برای تعامل فرهنگی و همزیستی اجتماعی فراهم آوردند (Naravane, 1998: 45). در نتیجه، نهادهای آموزشی پارسی به مراکزی برای تبادل اندیشه، زبان، و تجربه بدل شدند و تأثیری فراتر از جامعه زرتشتی بر محیط پیرامون نهادند. همچنین از دل این فضا، نهادهای اجتماعی جدیدی چون انجمن‌های خیریه، انجمن‌های ادبی و گروه‌های اصلاح‌طلب پدید آمدند که به دغدغه‌های اجتماعی گسترده‌تری از جمله بهداشت عمومی، حقوق زنان و اخلاق عمومی پرداختند. به این ترتیب، آموزش در نگاه پارسیان نه تنها هدفی در خود، بلکه وسیله‌ای برای نوسازی اجتماعی و ارتقای جمعی بود.

تأسیس مدارس برای پسران و دختران، با تأکید بر آموزش مدرن و علمی

پارسیان نخستین جامعه‌ای بودند که مدارس به سبک نوین، با تدریس زبان انگلیسی، علوم جدید و ریاضیات را برای هر دو جنس (پسران و دختران) پایه‌گذاری کردند. این اقدام در زمانی صورت گرفت که بیشتر جوامع هندی هنوز در چارچوب آموزش سنتی یا دینی باقی‌مانده بودند (Hinnells, 2007: 214-216). آموزش پسران در مدارس پارسیان به‌ویژه در بمبئی، باعث شد نسل جدیدی از کارمندان دولتی، وکلا، پزشکان و صنعتگران ظهور کنند که به سرعت در ساختار اداری و اقتصادی هند مدرن نقش گرفتند. این

^۱ Bai Avabai Petit Girls' High School

^۲ Tata Trust

^۳ Bhikaiji Cama

مدارس الگویی از پیوند سنت زرتشتی با علوم غربی ارائه کردند و زمینه را برای ادغام پارسیان در دنیای مدرن فراهم آوردند (Palsetia, 2001:142-144). همچنین آموزش دختران از نوآورانه‌ترین وجوه فعالیت‌های پارسیان بود. درحالی‌که بسیاری از جوامع هند تحصیل زنان را ناپسند می‌دانستند، پارسیان به‌طور نهادی مدارس دخترانه ایجاد کردند. این سیاست موجب ارتقای موقعیت اجتماعی زنان پارسی و گسترش سواد در کل جامعه شد. مدارس دخترانه پارسیان در بمبئی و پونا بعدها الگوهایی برای آموزش زنان در دیگر اقشار هندی گردیدند (Kulke, 1974: 90-92).

به این ترتیب، پارسیان با ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی برای پسران و دختران، از نخستین اقلیت‌هایی بودند که اصل برابری جنسیتی در آموزش را در عمل پیاده‌سازی کردند؛ اقدامی که به شکل‌گیری یک جامعه پویا و مدرن کمک شایانی نمود (Dastur, 2006: 234). نقش پارسیان در آموزش مدرن، شامل پسران و دختران، آنان را به یکی از پیشگامان اصلاحات اجتماعی و فرهنگی در هند بدل کرد. ترکیب آموزش مدرن غربی با ارزش‌های زرتشتی، سبب شد که پارسیان در جامعه هند جایگاهی ممتاز یافته و سهمی تعیین‌کننده در توسعه آموزش و پرورش ملی ایفا کنند.

دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقاتی تأسیس‌شده توسط خانواده تاتا

در آغاز قرن بیستم، پارسیان نقشی بی‌بدیل در توسعه آموزش عالی و تحقیقات علمی هند ایفا کردند. برجسته‌ترین نمونه این نقش، تأسیس مؤسسه علوم هند^۱ در بنگلور^۲ بود. بنیان‌گذار آن جامستجی تاتا^۳ (۱۸۳۹-۱۹۰۴) بود که با درک نیاز هند به مرکز پیشروی علمی، بخش بزرگی از ثروت خود را وقف این پروژه کرد (Kanga, 2005: 123). پس از درگذشت او، خانواده تاتا به همراه حمایت مالی مهاراجه میسور^۴ این ایده را تحقق بخشیدند و در سال ۱۹۰۹ مؤسسه علوم هند افتتاح شد (Palsetia, 2001:145-146). IISc به‌سرعت به مهم‌ترین مرکز تحقیقاتی هند در زمینه‌های علوم پایه، مهندسی و فناوری تبدیل شد و نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه علمی هند پیش و پس از استقلال ایفا کرد. این مؤسسه همچنان در زمره معتبرترین مراکز علمی آسیا قرار دارد (Shroff, 2001: 214-215).

افزون بر IISc، خانواده تاتا در تأسیس دیگر نهادهای علمی و دانشگاهی نیز نقش داشتند؛ از جمله تاتا انستیتو^۵ فاندامنرال ریسرچ^۶ (TIFR) در بمبئی (۱۹۴۵) و تاتا انستیتو علوم اجتماعی^۷ (TISS) در ۱۹۳۶. این مؤسسات در حوزه‌های فیزیک، ریاضیات، علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری عمومی، نقشی ماندگار در نظام علمی و دانشگاهی هند ایفا کردند (Mukhia, 2004: 210-212). این اقدامات نشان می‌دهد که پارسیان نه تنها در صنعت و تجارت، بلکه در زیرساخت‌های علمی و پژوهشی نیز پیشگام بودند و از طریق نهادهای دانشگاهی و تحقیقاتی، آینده علمی هند را پایه‌گذاری کردند. همچنین بنیان‌گذاری این مؤسسات علمی توسط پارسیان، نشان‌دهنده پیوند میان سرمایه اقتصادی، اخلاق نیکوکاری زرتشتی و آینده‌نگری علمی است. این مؤسسات از مهم‌ترین میراث‌های پارسیان در هند مدرن به‌شمار می‌روند و همچنان موتور توسعه علمی و فناوریانه این کشور هستند (Mukhia, 2004: 210-212).

آموزش زنان

از ویژگی‌های متمایز جامعه پارسی در هند، تأکید بر آموزش زنان بود. در دورانی که بسیاری از جوامع هندی آموزش دختران را نامناسب یا غیرضروری می‌دانستند، پارسیان با رویکردی نوگرایانه، مدارس دخترانه تأسیس کردند و بدین‌ترتیب از پیشگامان اصلاحات اجتماعی در هند تبدیل شدند (Kulke, 1974: 90-92). آموزش زنان در جامعه پارسی ریشه در دو عامل داشت: نخست،

^۱ Indian Institute of Science - IISc

^۲ مؤسسه علوم هند (IISc)، تأسیس ۱۹۰۹ در بنگلور به ابتکار جامشیدجی تاتا و مهاراجه میسور، یکی از مهم‌ترین مراکز علمی و پژوهشی آسیاست.

^۳ کارآفرین و صنعتگر برجسته پارسی هند، مؤسس شرکت تاتا و از پیشگامان مدرنیزاسیون صنعتی در هند.

^۴ مهاراجه کریشنا راجا وِدیار چهارم (۱۸۸۴-۱۹۴۰)، پادشاه اصلاح‌گر ایالت میسور، با حمایت مالی و اهدای زمین در کنار خانواده تاتا، نقش مهمی در تأسیس مؤسسه علوم هند (IISc) ایفا کرد.

^۵ موسسه‌ای پژوهشی و آموزشی در هند، بنیان‌گذاری شده توسط خانواده تاتا با هدف پیشبرد علم، فناوری و تحقیقات کاربردی.

^۶ نوعی پژوهش‌های علمی که بر شناخت اصول و قواعد بنیادین پدیده‌ها تمرکز دارد، بدون تمرکز مستقیم بر کاربردهای عملی.

^۷ موسسه‌ای پژوهشی در بمبئی وابسته به خانواده تاتا که مطالعات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هند می‌پردازد.

آموزه‌های زرتشتی که بر ارزش برابری و مسئولیت فردی هر زن و مرد تأکید می‌کرد (Christensen, 1948: 234)؛ دوم، پیوند نزدیک پارسیان با فرهنگ و نظام آموزشی بریتانیا که ایده برابری آموزشی را تقویت کرد. نتیجه آن بود که از نیمه قرن نوزدهم به بعد، سطح سواد زنان پارسی بسیار بالاتر از متوسط زنان هندی بود (Palsetia, 2001: 143-145). مدارس دخترانه پارسی در بمبئی و پونا نه تنها موجب ارتقای موقعیت اجتماعی زنان پارسی شدند، بلکه در سطح ملی نیز الگویی برای دیگر جوامع مذهبی و قومی در هند گشتند. زنان تحصیل کرده پارسی بعدها در عرصه‌های پزشکی، آموزش و خدمات اجتماعی فعال شدند و در جنبش‌های اصلاح طلبانه و ملی‌گرایانه هند نقش ایفا کردند (Stausberg, 2001: 1-3). تأکید پارسیان بر آموزش زنان، آنان را در زمره پیشگامان برابری جنسیتی در هند قرار داد. این سیاست نه تنها جامعه پارسی را مدرن‌تر و پویاتر ساخت، بلکه الگویی برای سایر اقوام و ادیان در هند شد و سهم بزرگی در اصلاحات اجتماعی هند بر جای گذاشت (Kapadia et al., 2001: 234).

پیامدهای فرهنگی و هویتی مشارکت آموزشی پارسیان

پویایی فرهنگی جامعه پارسی در قرون نوزدهم و بیستم تا حد زیادی حاصل ارتباط نظام‌مند آنان با آموزش مدرن و ارزش‌های ناشی از آن بود. آموزش نه تنها ابزاری برای پیشرفت اجتماعی، بلکه بستری برای بازآفرینی هویت فرهنگی پارسیان در متن جامعه استعماری هند بود. این فرایند، پیامدهای چندوجهی بر خودآگاهی جمعی و الگوهای رفتاری پارسیان بر جای گذاشت.

نخست، در نتیجه پیوند با آموزش مدرن و زبان انگلیسی، هویت پارسیان به گونه‌ای مدرن، سکولار و جهانی بازتعریف شد. این هویت جدید، ضمن حفظ عناصر کلیدی فرهنگ زرتشتی چون نیک‌اندیشی، نیک‌گفتاری و نیک‌کرداری، با عقل‌گرایی، فردگرایی و پیشرفت‌خواهی مدرن درآمیخت. مدارس، مطبوعات و انجمن‌های فرهنگی پارسی به صحنه‌هایی برای بازاندیشی در باب دین، سنت و جایگاه پارسیان در جهان معاصر بدل شدند (Tiwari, 2005: 45).

دوم، در این دوره شاهد شکوفایی چشمگیر ادبیات و مطبوعات پارسی به زبان‌های گوناگون (انگلیسی، گجراتی، و گاه فارسی) هستیم. نشریاتی چون Jam-e-Jamshed و Rast Goftar به انتشار اندیشه‌های نوسازانه، اصلاح‌طلبی دینی، و دفاع از حقوق اقلیت‌ها پرداختند. نویسندگان و اندیشمندان پارسی، مانند دادابهی نائوروچی و نریمان جی فرودونجی، نقش مهمی در معرفی اندیشه‌های مدرن، نقد سنت‌های منجمد، و شکل‌گیری فضای روشنفکری در هند داشتند.

سوم، آموزش و مدرنیته موجب تنش درون‌گروهی میان سنت‌گرایان و اصلاح‌طلبان پارسی شد. گروهی از علما و بزرگان دینی نسبت به فرسایش باورهای مذهبی، رواج تفکر اروپایی، و تغییر سبک زندگی هشدار دادند. این جدال، گرچه گاه به دوگانگی درونی انجامید (Maghsoudi, 2009: 34)، اما در مجموع به پویایی فرهنگی و فکری جامعه پارسی انجامید و مسیر نوگرایی را با گفتمان انتقادی همراه کرد.

چهارم، با تأسیس نهادهای فرهنگی چون موزه‌ها، کتابخانه‌ها، تماشخانه‌ها و انجمن‌های موسیقی که بسیاری از آن‌ها با مشارکت پارسیان ایجاد شدند، زمینه برای شکل‌گیری یک فرهنگ شهری پیشرو و باز فراهم آمد که فراتر از مرزهای قومی و دینی، در خدمت جامعه شهری هند قرار گرفت (Nizami, 1991: 23).

در مجموع، آموزش برای پارسیان نه تنها یک ضرورت عملی، بلکه ابزاری برای بازسازی فرهنگی، تعریف دوباره هویت قومی و تعامل مؤثر با محیط چندفرهنگی هند مدرن بود.

ارتباط با استعمار بریتانیا: بمبئی به عنوان کانون پارسیان

موقعیت جغرافیایی پارسیان در مراکز تجاری و برخورداری از اعتماد استعمارگران انگلیسی، زمینه را برای ایفای نقش واسطه‌ای آنان فراهم ساخت (Hinnells, 2007: 42). از این رهگذر، پارسیان توانستند حامل ارزش‌ها، نهادها و الگوهای آموزشی غربی به شبه‌قاره باشند، بی آن که پیوند خود را با هویت تاریخی-تمدنی‌شان قطع کنند. بندر بمبئی از قرن هفدهم به بعد به یکی از مهم‌ترین مراکز تجاری و استعماری در شبه‌قاره هند تبدیل شد. موقعیت جغرافیایی ممتاز این بندر در سواحل غربی هند، امکان پیوند با شبکه‌های تجاری اقیانوس هند و ارتباط مستقیم با اروپا و خاورمیانه را فراهم ساخت (Hinnells, 2007: 33-36). پس

از واگذاری بمبئی به کمپانی هند شرقی بریتانیا، این شهر به مرکز سیاسی و اقتصادی استعمار در غرب هند بدل شد و بستر مناسبی برای نفوذ گروه‌هایی چون پارسیان فراهم آورد (Palsetia, 2001: 76-78). پارسیان به واسطه تسلط بر زبان انگلیسی، سخت‌کوشی و اعتمادپذیری، به سرعت جایگاهی ویژه نزد بریتانیایی‌ها یافتند و به میانجی میان قدرت استعماری و جامعه بومی بدل شدند (Luhmann, 1996: 56). این موقعیت نه تنها آنان را به شرکای اقتصادی بریتانیا در تجارت دریایی بدل ساخت، بلکه امکان دسترسی به سرمایه، فناوری و نهادهای مدرن غربی را نیز برایشان فراهم کرد (Hodivala, 1920: 90).

در قرن نوزدهم، بمبئی به پایتخت صنعتی هند تبدیل شد و پارسیان در قلب این فرایند قرار گرفتند. خاندان‌هایی مانند وادیا^۱ کشتی‌سازی و خانواده‌های تاتا و گودرج در صنعت نساجی، فولاد و انرژی، بنیان‌گذار صنایع مدرن هند شدند (Kulke, 1974: 90-92). این شکوفایی اقتصادی زمینه‌ساز سرمایه‌گذاری گسترده پارسیان در عرصه آموزش و فرهنگ نیز گردید. مدارس نوین، از جمله مدارس دخترانه پارسی در بمبئی و پونا، از نخستین نمونه‌های آموزش مدرن و برابر در هند بودند (Gupta, 2011: 58). افزون بر این، نهادهای علمی بزرگ مانند مؤسسه علوم هند در بنگلور با سرمایه‌گذاری خانواده تاتا^۲ تأسیس شدند و نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه علمی و صنعتی کشور ایفا کردند (Palsetia, 2001: 142-146). بدین ترتیب، بمبئی را می‌توان کانون ژئوکالچری پارسیان هند دانست؛ شهری که سه عامل کلیدی موقعیت بندری و تجاری، پیوند با استعمار بریتانیا و انباشت سرمایه اقتصادی — را در هم آمیخت و به پارسیان امکان داد تا از یک اقلیت کوچک به یکی از مؤثرترین جوامع تاریخ آموزش و صنعت هند بدل شوند.

بنابراین در دوران استعمار هند، پارسیان به عنوان یک گروه اقلیت فرهنگی و دینی، توانستند با استفاده از فرصت‌های فراهم‌شده توسط دولت بریتانیا، جایگاه ویژه‌ای در ساختار اجتماعی و اقتصادی هند پیدا کنند. در اینجا چند نکته کلیدی درباره روابط پارسیان با دولت استعمار و نقش آن‌ها در نهادهای حکومتی آمده است:

حمایت از استعمار به عنوان یک استراتژی اجتماعی: در اوایل دوران استعمار، برخی از پارسیان به‌ویژه در مواردی چون تأسیس مدارس مدرن و حمایت از نظام آموزشی بریتانیایی، با سیاست‌های دولت استعمار همکاری کردند. به عنوان مثال، سر جمشیدجی جی‌جی‌بوی^۳ و دیگر شخصیت‌های برجسته پارسی، روابط نزدیکی با مقامات استعمار داشتند (Dhanagare, 1983: 89) و از آن‌ها برای تأسیس مدارس و بیمارستان‌ها کمک می‌گرفتند. این همکاری به آن‌ها امکان داد تا منابع مالی و فرصت‌های بیشتری برای پیشرفت اجتماعی خود و جامعه پارسیان فراهم کنند.

الف. دسترسی به منابع اقتصادی و فرهنگی: دولت بریتانیا در هند، به‌ویژه از طریق شرکت هند شرقی، منابع اقتصادی و تجاری زیادی را در اختیار پارسیان قرار داد. پارسیان از این موقعیت بهره بردند تا نقش برجسته‌ای در توسعه صنایع جدید، بانکداری و تجارت در هند ایفا کنند. علاوه بر این، برخی از نخبگان پارسی به خاطر تحصیلات عالی و تسلط به زبان انگلیسی، به مشاوران و متخصصان معتبر در دولت بریتانیا تبدیل شدند (Singh, 2012: 23).

ب. دسترسی به منابع و استفاده از آن‌ها: در کنار همکاری با دولت استعمار، پارسیان توانستند از برخی منابع فرهنگی و آموزشی که توسط استعمارگران در دسترس قرار داده شده بود، بهره‌برداری کنند. این منابع عبارت‌اند از:

پ. مدارس و نهادهای آموزشی: بریتانیا در هند اقدام به تأسیس مدارس و نهادهای آموزشی مدرن کرد که اکثر آن‌ها در شهرهای بزرگ مانند بمبئی، کلکته و مدراس قرار داشتند. پارسیان از این مدارس برای آموزش و پرورش نسل جدید خود بهره گرفتند. بسیاری از پارسیان، به‌ویژه نخبگان و روشنفکران، از این مدارس برای کسب دانش‌های علمی و فرهنگی جدید استفاده می‌کردند و توانستند زبان انگلیسی را یاد بگیرند، که این خود به دروازه‌ای برای ارتباط با دنیای غرب تبدیل شد.

^۱ از مشهورترین و تأثیرگذارترین خاندان پارسی در هند هستند که شهرت خود را در صنعت کشتی‌سازی دوران استعمار و فعالیت‌های گسترده اقتصادی، صنعتی و فرهنگی به دست آوردند. ریشه این خاندان به سده هجدهم میلادی و شهر سورات بازمی‌گردد اما شهرت اصلی آن‌ها با مهاجرت به بمبئی و همکاری با کمپانی هند شرقی بریتانیا آغاز شد.

^۲ از خاندان برجسته پارسی هند هستند که نقش مهمی در توسعه صنعتی، اقتصادی و آموزشی این کشور ایفا کردند. این خاندان در نیمه قرن دوم نوزدهم با فعالیت صنعتی و تجاری خود از بازیگران مهم اقتصاد هند شدند.

^۳ Jamsetjee Jeejeebhoy

ت. دسترسی به منابع مالی و سرمایه‌گذاری: به دلیل روابط نزدیک با دولت بریتانیا، پارسیان توانستند به منابع مالی از جمله اعتبارات دولتی و کمک‌های مالی دسترسی پیدا کنند که برای تأسیس نهادهای فرهنگی و آموزشی به کار رفت. برخی از پارسیان نظیر خانواده‌های تاتا، پتی و مودی از سرمایه‌گذاری‌های گسترده در صنایع و نهادهای آموزشی بهره بردند. انتشار اندیشه‌های مدرن از طریق مطبوعات: پارسیان همچنین توانستند از دسترسی به رسانه‌های چاپی و مطبوعات برای نشر اندیشه‌های مدرن و اصلاح‌طلبانه استفاده کنند. نشریاتی مانند Jam-e-Jamshed و Rast Goftar که به دست نخبگان پارسی تأسیس شده بودند، نقش مهمی در انتقال اندیشه‌های نوسازانه، علمی و اجتماعی داشتند. این نشریات به‌ویژه در ترویج آموزش زنان و اصلاحات اجتماعی مؤثر بودند.

مشارکت در فرآیندهای اداری و قانونی: با توجه به تسلط پارسیان به زبان انگلیسی و تحصیلات عالی، بسیاری از آنان در مقامات دولتی مشغول به کار شدند. این امکان دسترسی به منابع اداری و قانونی و ارتباط با مقامات بریتانیایی را برای پارسیان فراهم کرد تا از این منابع برای تقویت موقعیت اجتماعی و فرهنگی خود استفاده کنند (Aziz, 2002: 87). این دسترسی به قدرت دولتی همچنین به پارسیان کمک کرد تا در توسعه نهادهای آموزشی و فرهنگی تأثیرگذار باشند.

در نهایت، روابط پارسیان با دولت استعمار بریتانیا و دسترسی به منابع در دوران استعمار، به آن‌ها این امکان را داد که نه تنها در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی پیشرفت کنند، بلکه به شکل‌دهی به نظام آموزشی مدرن و تحول فرهنگی در هند نیز کمک کنند.

نتیجه‌گیری

جامعه پارسیان هند، علی‌رغم جمعیت محدود خود، یکی از تأثیرگذارترین گروه‌های اقلیت در روند نوسازی آموزشی و فرهنگی هند در دوران استعمار بود. تمرکز این جامعه بر آموزش مدرن، به‌ویژه از طریق تأسیس مدارس، کالج‌ها و حمایت از آموزش زنان، نه تنها به تقویت درونی جامعه پارسی انجامید، بلکه در شکل‌دهی به فضاهای فرهنگی، اداری و اجتماعی هند مدرن نیز نقش محوری ایفا کرد. این مطالعه نشان داد که مشارکت آموزشی پارسیان با پیامدهایی چون شکل‌گیری طبقه متوسط تحصیل کرده، ارتقای جایگاه زنان و گسترش گفتمان‌های مدرن چون عقل‌گرایی، سکولاریسم و اصلاح‌طلبی دینی همراه بود. آموزش برای پارسیان نه یک کنش صرفاً کاربردی، بلکه وسیله‌ای برای بازسازی فرهنگی، مشروعیت‌یابی اجتماعی و تعامل فعال با نظم استعماری بود. افزون بر آن، تجربه پارسیان نمونه‌ای گویا از نقش اقلیت‌های فرهنگی در پیشبرد نوسازی اجتماعی در جوامع استعماری به شمار می‌آید؛ تجربه‌ای که ظرفیت آن را دارد تا در مطالعات تطبیقی در حوزه آموزش، مدرنیته و اقلیت‌ها مورد بهره‌برداری قرار گیرد؛ بنابراین، توجه به این تجربه تاریخی می‌تواند نه تنها به بازخوانی دقیق‌تری از تاریخ هند، بلکه به تحلیل‌های معاصر از نقش آموزش در پویایی جوامع اقلیت یاری رساند.

منابع

- افشار، اول. (۱۳۶۹). زرتشتیان در هند تهران: انجمن زرتشتیان.
 آذر گشنسب، اردشیر. (۱۳۵۸). مراسم و آداب مذهبی زرتشتیان. تهران: فروهر.
 آذری، علاءالدین. (۱۹۷۵). روابط ایران و هند در دوران باستان. بررسی‌های تاریخی (بررسی‌های تاریخی)، ۴(۴)، ۱۱۱-۱۴۶. <http://noo.rs/40d09>
 رضائی، اسماء؛ جان احمدی، فاطمه؛ و آقاجری، سیدهاشم. (۱۴۰۳). تبیین بنیان‌های ژئوکالچر دو مدرسه علی‌گره و دیوبندیه در شبه‌قاره هند. فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیک، ۲۰(۱)، ۸۲-۱۰۸. <https://doi.org/10.22034/igq.2024.181588>
 شهری، جعفر. (۱۳۶۸). تاریخ اجتماعی ایران در دوران معاصر (جلد ۱: پارسیان و اقلیت‌ها). تهران: امیرکبیر.
 کریستن سن، آرتور. (۱۹۴۸). ایران در دوره ساسانیان (ترجمه رشید یاسمی). تهران: بونگه ترجمه و نشر کتاب.

References

- Aziz, K. K. (2002). The Making of Pakistan: A Study in Nationalism. Sang-E-Meel Publication.
 Balyuzi, H. M. (1992). The Parsis: A History Oxford University Press.
 Boyce, M. (2001). Zoroastrians: Their religious beliefs and practices (2nd ed.). Routledge.
 Cereti, C. G. (1991). An 18th century account of Parsi history: The Qesse-ye Zartoshtiyān-e Hendustān. Naples: Istituto Universitario Orientale.
 Choksy, J. K. (1997). Conflict and cooperation: Zoroastrian subalterns and Muslim elites in medieval Iranian society. Columbia University Press.

- Dalal, H. S. (2004). *The Parsis 1947 to 2001: Highlights of achievements after Independence*. Bombay.
- Dastur, B. T. (2006). *Eminent Parsis 1964–2005*. Bombay.
- Dhalla, M. N. (1908). *The Nyaishes or Zoroastrian litanies*. New York.
- Dhalla, M. N. (1975). *The saga of a soul: An autobiography of Shams-ul Ulama Dastur Dr. Maneckji Nusserwanji Dhalla* (Trans. Gool & Behram S. H. J. Rustomji). Karachi.
- Dhanagare, D. N. (1983) *Peasant and Society in Colonial India* Cambridge University Press.
- Geldner, K. (1896). *Avesta: The sacred books of the Parsis*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Gnoli, G. (1980). *Zoroaster in history*. Naples: Istituto Universitario Orientale.
- Godrej, P., & Mistree, F. P. (2002). *A Zoroastrian tapestry: Art, religion, and culture*. Mapin/Granta.
- Gupta, C. (2011). Parsis and the education of girls in colonial India. *Economic and Political Weekly*, 46(21), 56–64.
- Hinnells, J. R. (1985). The flowering of Zoroastrian benevolence: Parsi charities in the 19th and 20th centuries. *Acta Iranica*, 10, 261–326. https://brill.com/edcollchap/book/9789004671454/B9789004671454_s020.xml
- Hinnells, J. R. (2007). *The Zoroastrian diaspora: Religion and migration*. Oxford University Press.
- Hodivala, S. H. (1920). *Studies in Parsi history*. Bombay: Parsi Sabha.
- Kambala, Y., & Mathe, R. (2023). The impact of british colonial rule on the indian education system: collapse and deterioration. *International Journal of Current Innovations in Advanced Research*. 7-11. <https://doi.org/10.47957/ijciar.v6i3.188>
- Kamerkar, M., & Dhunjisha, S. (2002). *From the Iranian Plateau to the Shores of Gujarat: The Story of Parsi Settlements and Absorption in India*. The K R Cama Oriental Institute.
- Karaka, D. F. (1884). *History of the Parsis: Including their manners, customs, religion, and present position* (Vols. 1–2). London: Macmillan and Co.
- Karanjia, B. K. (1997). *Godrej: A hundred years, 1897–1997* (Vols. 1–2). Delhi.
- Kulke, E. (1974). *The Parsees in India: A minority as agents of social change*. Weltforum Verlag.
- Luhmann, T. M. (1996). *The good Parsi: The fate of a colonial elite in a postcolonial society*. Harvard University Press.
- Maghsoudi, R. F. (2009) *The Parsis of India: Their History, Religion, and Culture* Cambridge University Press.
- Mukhia, H. (2004). *The Mughals of India*. Blackwell.
- Naravane, M. S. (1998). *Modern Indian History* Oxford University Press.
- Nizami, K. A. (1991) *The Economic and Social History of the Indian Subcontinent: A Cultural Perspective* Oxford University Press.
- Paymaster, R. B. (1954). *Early history of the Parsees in India*. Zoroastrian Publication Fund.
- Stausberg, M. (2001). *Die Religion Zarathushtras : Geschichte-Gegenwart-Rituale ; Band 1*. ISBN 3-17-017118-6.
- Youngson, R. B. (1989). *The Making of the Modern World: The Parsis and Their Role in the Development of India* Vikas Publishing.

COPYRIGHTS

© Authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the CC BY-NC license:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Publisher: Urmia University.